

روزنامه آیین نامه ثبت و اشاعه پیشنهادها، پایان نامه‌ها، و رساله‌های تحصیلات تکمیلی و صیانت از حقوق پدیدآوران در آنها (وزارت علوم، تحقیقات، فناوری به شماره ۱۹۵۹۲۹/۱۹۵۹۲۹ او تاریخ ۱۳۹۵/۹/۶) از پایگاه اطلاعات علمی ایران (گنج) در پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایراندک) فراهم شده و استفاده از آن با رعایت کامل حقوق پدیدآوران و تنها برای هدف‌های علمی، آموزشی، و پژوهشی و بر پایه قانون حمایت از مؤلفان، مصنفان، و هنرمندان (۱۳۴۸) و الحاقات و اصلاحات بعدی آن و سایر قوانین و مقررات مربوطه شدنی است.

۷۹۲۳۰

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

پژوهشکده امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی

وابسته به مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی

عنوان:

بررسی تفاوت زن و مرد در دیه و قصاص از دیدگاه امام خمینی و فقه و حقوق

استاد راهنما:

حضرت آیت الله سید محمد موسوی بجنوردی

۱۳۸۵ / ۱ / ۲۹

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر احمد باقری

پژوهشگر:

حسن اسماعیلی

بهمن ۱۳۸۴

۷۹۲۶۰

وزارت اطلاعات آذربایجان
فصلنامه علمی

تقدیم به

خردمندان تیزبین که اسلام را دین عقل و اندیشه می‌دانند
و به صاحب‌دلان ژرف اندیش که دین را از هر گونه تحجّر و واپس‌گرایی
منزه می‌دانند.

«تقدیر و تشکر»

اینک که به فضل الهی نگارش و تدوین این پژوهش به پایان رسید، بر خود لازم می‌دانم از تمامی عزیزانی که در راه تعلیم و تربیت، این حقیر را یاری نموده‌اند، تشکر و قدردانی نمایم.

از زحمات پدر و مادر بزرگواریم که با تحمل مصائب بیشمار، راه صحیح زندگی را به من نشان دادند و به من درس محبت و صداقت آموختند و از همسر عزیزم که سختی چند سال زندگی را تحمل کرده‌اند، نهایت تشکر را دارم. همچنین از زحمات اساتید بزرگواریم «حضرت آیت الله سید محمد موسوی بجنوردی» و «جناب آقای دکتر احمد باقری» که در طول دوران تحصیل از علم و فضل ایشان بهره‌ها بردم و زحمت راهنمایی و مشاوره این حقیر را بر عهده گرفتند قدردانی کرده و از اساتیدی که نظارت بر این پایان نامه را پذیرفتند کمال سپاسگذاری را دارم.

در خاتمه نیز از کلیه اعضای پژوهشکده بخصوص مسئولین محترم کتابخانه و آموزش که در مراحل تقریر این پایان نامه نهایت همکاری را مبذول داشتند، سپاسگذاری می‌کنم.

«چکیده»

پژوهشکده امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی

دوره کارشناسی ارشد

عنوان پایان نامه: بررسی تفاوت زن و مرد در دیه و قصاص از دیدگاه امام خمینی (س) و فقه و حقوق

نام و نام خانوادگی دانشجو: حسن اسماعیلی

استاد راهنما: حضرت آیت الله سید محمد موسوی بجنوردی

استاد مشاور: جناب آقای دکتر احمد باقری

تاریخ شروع پایان نامه: ۸۴/۴

تاریخ اتمام پایان نامه: ۸۴/۱۱

در قانون مجازات اسلامی ایران تفاوتی در اعمال مقررات کیفری بین زن و مرد وجود دارد. که حداقل در یک برداشت ظاهری چنین به نظر می‌رسد که به جنس ذکور امتیاز و برتری داده شده است. همچنین تعارض این احکام با اصول مسلمی چون مساوات و عدالت در اسلام مشهود است.

لذا چنین احکام و قوانینی را که حداقل برای ناظر بیرونی با برخی از مبانی پذیرفته شده ناهمخوانی و ناسازگاری می‌نماید را مورد کاوش و تحقیق قرار داده‌ایم تا دریابیم که مبانی و اساس این احکام و همچنین عسل و حکمت آنها چه بوده است. و ادله فقها و حقوقدانان در این زمینه چیست. همچنین بررسی کنیم که آیا موضوع تفاوت زن و مرد در دیه و قصاص تابع شرایط و مقتضیات زمان و مکان بوده است. و با تغییر شرایط و حضور زن در همه عرصه‌های سیاسی اجتماعی، اقتصادی و بحث حقوق بشر می‌توان به عنوان احکام ثانوی، مقررات جدیدی در آن بوجود آورد. و یا اینکه نه این احکام جزء قوانین ثابت و لایتغیر بوده و برای همه زمانها شامل می‌گردد.

در این پژوهش با تکیه بر آراء و نظریات فقها و حقوقدانان از جمله امام خمینی (س) به بررسی آیات و روایات و ادله‌ای که در زمینه دیه و قصاص زن و مرد وارد شده است، پرداخته‌ایم با این امید که بتوان به تحلیل همه جانبه از این موضوع دست یافت.

«خلاصة الرسالة»

معهد دراسات الإمام الخميني (ر) و الثورة الإسلامية

مرحلة الدراسة الجامعية بدرجة الماجستير

عنوان الأطروحة: دراسة حول أوجه الخلاف بين المرأة و الرجل في ما يختص بديعة النفس

و القصاص من وجهة نظر امام الخميني (ر) و الفقه و القانون.

الإسم و الإسم العائلي للطالب المعد للأطروحة: حسن إسماعيلي

الإستاذ المرشد: سماحة آية الله السيد محمد الموسوي البجنوردي

تاريخ البدء بإعداد الأطروحة: تموز - يوليو عام ٢٠٠٥ م

تاريخ الإنتهاء: شباط - فبراير عام ٢٠٠٦ م

توجد في قانون العقوبات الإسلامية الإيرانية فروق بين المرأة و الرجل في مجال تطبيق الأحكام الجزائية، و تبدو في الظاهر على أقل تقدير أن جنس الذكر يتمتع بامتيازات و أولويات، كما أن تعارض هذه الأحكام مع المبادئ المسلمة بها مثل المساوات و العدالة لهو أمر مشهود. و لذلك وضعت مثل هذه الأحكام و القوانين التي تبدو لأي ناظر غير عارف بها متعارضة و غير متلائمة موضع التحقيق و الدراسة المتعمقة حتى نتعرف على قواعد و أسس هذه الأحكام و كذا التوصل إلى معرفة أسبابها و العلل الكامنة من وراءها و الأدلة و البراهين التي يتمسك بها الفقهاء و علم القانون في هذا المجال.

وقمت بالتحقيق أيضاً حول هذا الموضوع و هو: هل أن الفرق بين المرأة و الرجل في دية النفس و القصاص يتبع ظروف و مقتضيات العصر و المكان؟ و هل أن تواجد المرأة في مجالات الحياة السياسية و الإجتماعية و الإقتصادية و ما يرتبط بحقوق الإن من شأنه تشريع قرارات جديدة بصفتها أحكاماً ثانوية؟ أو أنه لا يمكن المساس بها، حيث أن هذه الأحكام جزء من النصوص الشرعية الثابتة التي لا تتغير بالمرّة و أنها صالحة لكل الأزمنة و العصور.

و في ضوء آراء و وجهات نظر الفقهاء و علماء القانون و بضمنهم الإمام الخميني أجريت تحقيقاً مدروساً في الآيات و الروايات المختصة بديعة النفس و القصاص ما بين الرجل و المرأة، على أمل أن أكون قد وفقت في تحليل و دراسة هذا الموضوع بكل جوانبه المختلفة.

The Research Center of Imam Khomeini Islamic Republic

MA Thesis

Subject: Comparison of male & female differences in bloodmoney & punishment from Iman khomeinis view point, religious jurisprudence & law.

Name & Family: Hassan Esmaeili

Guide Proffessor: Aiat-Allah Seyyed Mohammad Bojnourdi

Advisor proffessor: Dr. Ahmad Baqeri

Date of thesis Beginniag: 84. 4

Date of thesis Ending: 84: 11

Abstract

There we can find some differences in applying the penal statue for men & women at pental codes of Islamic Republic of Iran.

At first glance, it seeme that the males have some superiorities. Also, such rullles are in contradiction with indisputable principles of equality & juristice at Islam.

So, we surveyed these rullles which are incompatible with some accepted bases from an abservevs point of view.

The aim was to define related basics and the reasons behind them. Moreover, we studied if the punishment & bloodmoney differences between men & women are depend on place & time conditions. Or, if new regulations can be made by the use of making circumstance changes and womens participations in all political, social & economical fields and human rights as secondary laws. In the other hand, if they are fix rullles which cannot be changed.

In this research, we studied verses, narrations and reasons related to men & woman's blood – money & punishment in order to analyse this subject from all points of view.

فهرست تفصیلی مطالب

صفحه	عنوان
۴	مقدمه
۵	بخش اول: واژه‌شناسی و پیشینه و ماهیت دیه و قصاص
۶	فصل اول: قصاص
۶	مبحث اول: تعریف قصاص
۶	گفتار اول: معنای لغوی
۷	گفتار دوم: معنای اصطلاحی
۷	الف: قصاص از دیدگاه فقها
۸	ب: قصاص از دیدگاه حقوقدانان
۱۰	مبحث دوم: پیشینه قصاص
۱۲	گفتار اول: قصاص در دوران باستان
۱۳	گفتار دوم: قصاص در میان اعراب قبل از اسلام
۱۳	گفتار سوم: قصاص در آیین یهود
۱۵	گفتار چهارم: قصاص در آیین مسیح
۱۸	مبحث سوم: ماهیت قصاص
۱۸	گفتار اول: حق یا حکم
۲۰	گفتار دوم: حق الله یا حق الناس
۲۴	فصل دوم: دیه
۲۴	مبحث اول: تعریف دیه
۲۴	گفتار اول: معنای لغوی
۲۴	گفتار دوم: معنای اصطلاحی
۲۵	الف: دیه از دیدگاه فقها

۲۵	۱- امامیه
۲۶	۲- اهل سنت
۲۶	۲-۱: حنفی
۲۸	۲-۲: شافعی
۲۸	۲-۳: مالکی
۲۹	۲-۴: حنبلی
۲۹	ب: دیه از دیدگاه حقوقدانان
۳۲	مبحث دوم: پیشینه دیه
۳۲	گفتار اول: دیات در دوران باستان
۳۲	الف: قوانین حمورابی
۳۳	ب: روم
۳۳	ج: آنگلساکسون
۳۴	گفتار دوم: دیه در میان اعراب قبل از اسلام
۳۵	گفتار سوم: دیه در آیین یهود
۳۶	گفتار چهارم: دیه در آیین مسیح
۳۸	مبحث سوم: ماهیت دیه
۳۸	گفتار اول: ماهیت دیه از دیدگاه فقها
۳۹	گفتار دوم: ماهیت دیه از دیدگاه حقوقدانان
۳۹	۱- نظریه مجازات بودن دیه
۴۱	۲- نظریه جبران خسارت مالی بودن دیه
۴۳	۳- نظریه تلفیقی بودن دیه
۴۴	گفتار سوم: ماهیت دیه در حقوق کیفری ایران
۴۶	مبحث چهارم: حق یا حکم

بخش دوم: قصاص در اسلام ۴۸

فصل اول: تشریح قصاص ۴۹

مبحث اول: فلسفه تشریح قصاص در حقوق کیفری اسلام ۵۲

فصل دوم: ملاک برتری زن و مرد ۶۰

مبحث اول: تساوی زن و مرد در پاداش و کیفر اخروی ۶۱

مبحث دوم: تساوی زن و مرد در کیفرهای دنیوی ۶۶

فصل سوم: تفاوت زن و مرد در قصاص از دیدگاه تشیع ۶۹

مبحث اول: قصاص نفس ۶۹

گفتار اول: بررسی اقوال فقها ۶۹

گفتار دوم: بررسی دلایل ۷۲

الف: مبانی قرآنی ۷۲

ب: مبانی روایی ۷۷

ج: اجماع ۸۰

گفتار سوم: خلاصه و نتیجه‌گیری ۸۰

گفتار چهارم: دیدگاه برابری زن و مرد در قصاص ۸۱

مبحث دوم: قصاص اعضاء و جراحات ۸۳

گفتار اول: بررسی اقوال فقها ۸۳

الف: بررسی دلایل ۸۵

مبحث سوم: قصاص بین زنان و مردان در قانون مجازات ایران ۸۷

فصل چهارم: تفاوت زن و مرد در قصاص از دیدگاه اهل

تسنن ۹۲

مبحث اول: قصاص نفس ۹۲

گفتار اول: فقه شافعی ۹۲

- گفتار دوم: فقه مالکی ۹۵
- گفتار سوم: فقه حنفی ۹۷
- گفتار چهارم: فقه حنبلی ۹۹
- گفتار پنجم: خلاصه و نتیجه گیری ۱۰۱
- گفتار ششم: بررسی دلایل ۱۰۳
- الف: مبانی قرآنی ۱۰۴
- ب: مبانی روایی ۱۰۸
- مبحث دوم: قصاص اعضا و جراحات ۱۱۰
- گفتار اول: بررسی اقوال و دلایل ۱۱۰
- بخش سوم: دیه در اسلام ۱۱۳
- فصل اول: تشریح دیه ۱۱۳
- فصل دوم: تفاوت دیه زن و مرد از دیدگاه تشیع ۱۱۵
- مبحث اول: بررسی اقوال فقها ۱۱۵
- مبحث دوم: بررسی دلایل ۱۲۰
- گفتار اول: روایات ۱۲۰
- الف: دیه نفس ۱۲۰
- ب: دیه اعضا و جراحات ۱۲۱
- گفتار دوم: اجماع ۱۲۴
- گفتار سوم: خلاصه و نتیجه گیری ۱۲۵
- مبحث سوم: تفاوت دیه زن و مرد در قانون مجازات ایران ۱۲۶
- فصل سوم: تفاوت دیه زن و مرد از دیدگاه اهل سنت ۱۲۷
- مبحث اول: بررسی اقوال فقها ۱۲۷
- گفتار اول: فقه شافعی ۱۲۷

۱۲۹	گفتار دوم: فقه مالکی
۱۳۰	گفتار سوم: فقه حنفی
۱۳۲	گفتار چهارم: فقه حنبلی
۱۳۵	مبحث دوم: خلاصه و نتیجه گیری
۱۳۷	فصل چهارم: دیدگاه برابری دیه زن و مرد
۱۴۲	فصل پنجم: حکمت تفاوت دیه زن و مرد
۱۵۲	نتیجه گیری و پیشنهادات
۱۵۴	منابع و مأخذ

مقدمه

۱- بیان موضوع

در قانون مجازات اسلامی ایران تفاوت‌هایی در اعمال مقررات کیفری بین زن و مرد وجود دارد، که از جمله این تفاوت‌ها در احکام دیه و قصاص در ماده‌های ۲۷۳، ۲۰۹ و ۳۰۰ و ۳۰۱ همین قانون، مصوب سال ۱۳۷۰ مشهود است، ولی از آنجایی که موضوع دیه و قصاص در آیات متعددی از قرآن مطرح شده است. هیچ تفاوتی در این زمینه بین زن و مرد وجود ندارد، و مجازات‌های مدون طبق آراء و دیدگاه‌های فقها تنها مستند به روایات ائمه علیهم السلام می‌باشند.

در نگاه نخستین به این احکام در یک برداشت ظاهری چنین به نظر می‌رسد که به جنس ذکور امتیاز و برتری داده شده است. و همچنین ناهمخوانی و تعارض این احکام و قوانین با اصول مسلمی چون مساوات و عدالت بین زن و مرد در اسلام نمایان می‌گردد. هدف ما در این پژوهش بیان دیدگاه‌های فقها و حقوقدانان اسلام از جمله امام خمینی (ره) و بررسی و تحلیل ادله و مبانی فقهی و حقوقی آنها در رابطه با قانون دیه و قصاص زن و مرد است. همچنین پاسخیابی به این پرسشها است که چرا شارع مقدس در قصاص نفس و دیه آن میان زن و مرد تفاوت قائل شده است. آیا این تفاوت به این معناست که شارع ارزش وجودی زن را کمتر از مرد می‌داند یا اینکه این تفاوت ریشه در موضوعات و مصالح دیگری بوده است. و یا شرایط زمان و مکان اقتضای چنین حکمی را داشته است.

۲- انگیزه انتخاب موضوع

امروزه دنیای سرمایه‌داری و غرب اسلام را بزرگترین دشمن و مانع برای رسیدن به اهداف استعمارگرانه خود می‌بیند. لذا برای تضعیف این دین آزادی بخش و عدالت گستر دست به حملات و تبلیغات علیه اسلام زده است. از جمله این تبلیغات و اتهامات سوء این است که اسلام برای زنان حقوق کمتر از مردان قائل شده است. و با این کار شبهه‌ای در اذهان اسلام خواهان و مردم جهان ایجاد می‌کند. همچنین در این جهت تفکرات مادی به

ویژه تفکر آزاد اندیشی (لیبرالیستی) و تفکر طرفداری از زن (فمینیستی) با تمسک به باورهای ناصحیح، هجمه عظیمی علیه تفکر دینی مبتنی بر اسلام آغاز کرده که آتش این هجمه‌ها در میان نسل جوان ما نیز مؤثر واقع شده است. به نحوی که سؤالات و ایراداتی را نسبت به بعضی احکام و قوانین اسلام از جمله حقوق زن مطرح می‌کنند لذا وجود چنین واقعیتی سبب می‌شود کسانی که امروزه مسئولیت تبیین و تبلیغ اسلام را به دوش می‌کشند چنین احکام و قوانینی را که حداقل برای ناظر بیرونی با برخی از مبانی پذیرفته شده ناهمخوانی و ناسازگاری می‌نمایند را مورد کاوش و تحقیق قرار دهند و این به معنای عقب نشینی فرهنگی نیست، بلکه مبرا ساختن حریم دیانت از اتهاماتی است که متوجه آن شده است.

و از آنجایی که احکام اسلام تابع مصالح و مفاسد هستند و برخی از آنها با تغییر شرایط و موضوعات و همچنین مقتضیات زمان و مکان قابل تغییر می‌باشند. در چنین صورتی بزرگان دین و دانش در صورت امکان در احکام و قوانین مزبور تجدید نظر نموده و در غیر اینصورت برای رفع شبهات وارده به بیان فلسفه و علل این شرایع و احکام پردازند. لذا از آنجایی که احکام و قوانین مدون دیه و قصاص زن و مرد ظاهراً با عدالت و مساوات دین اسلام همخوانی ندارد. و نیز تعارض بین این احکام با برابری زن و مرد نزد خداوند ضرورت و انگیزه تحقیق در تفاوت زن و مرد را در دیه و قصاص نمایان می‌سازد.

۳- سؤالات پژوهش

سؤالاتی که در این پژوهش در صدد پاسخگویی به آنها هستیم عبارتند از اینکه:

- ۱- با اینکه اسلام دین مساوات است دین عدالت است و حدیث معروف نبوی می‌گوید: «المسلمون تکافوا دمائهم»، مسلمانها خونبهایشان برابر است پس چرا خون زن نیم بهای خون مرد می‌باشد؟
- ۲- خداوند متعال در قرآن کریم برابری زن و مرد را در قصاص به طور مطلق در آیه «النفس بالنفس» بیان فرموده است. پس تقیید موجود در این آیه چگونه ایجاد می‌شود. نظر امام خمینی (ره) به عنوان عالم اصولی در این زمینه چیست؟

۳- آیا قوانین و احکام دیه و قصاص زن و مرد با توجه به شرایط کنونی جهان و حضور زن در همه عرصه‌های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و بحث حقوق بشر ثابت است یا خیر؟

۴- فرضیات

۱- خداوند متعال در آیه «و کتبنا علیهم فیها ان النفس بالنفس» به طور مطلق و بدون هیچ قید و شرطی جان را در برابر جان قرار داده و تفاوتی میان زن و مرد قائل نشده است، لذا تقیید این آیه منصوص و قطعی با حدیث ظنی و متعارض امکان پذیر نیست.

۲- احکام و قوانین دیه و قصاص در صورت اثبات اینکه جزء احکام ثانوی هستند. با توجه به شرایط موجود در زمان و مکان و اجتهاد، قابل تغییر هستند.

۵ - پیشینه پژوهش و جنبه‌های جدید آن

در زمینه دیه و قصاص زن و مرد کتابها و پایان نامه‌ها و مقالاتی نگاشته شده است. اما در آنها به بررسی روایات و آیات قرآن و همچنین شأن نزول آنها و ارتباط این آیات با روایات موجود کمتر توجه شده است. و اینکه اجماع علما تا چه حدی از اعتبار و حجت برخوردار می‌باشد. در این پژوهش به طور مفصل به همه این موارد پرداخته شده است، و همچنین در این زمینه بررسی شده است که آیا مقتضیات زمان و مکان در تغییر احکام دیه و قصاص تأثر خواهد داشت یا خیر؟، به علاوه نظرات امام خمینی را به عنوان فقیهی که موفق به تشکیل حکومت اسلام شده مورد تحلیل و بررسی قرار داده‌ایم.

۶- تقسیم بندی مطالب

این پژوهش در سه بخش تنظیم شده است:

در بخش اول به واژه شناسی و پیشینه و ماهیت دیه و قصاص پرداخته شده است.

در بخش دوم به بررسی قصاص در اسلام پرداخته‌ایم، که در فصل اول تشریح قصاص را مورد بررسی قرار داده و در فصل دوم ملاک برتری زن و مرد را بیان نموده‌ایم.

در فصل سوم قصاص نفس و قصاص اعضاء [زن و مرد] را در شیعه امامیه بررسی نموده و در فصل چهارم دیدگاه فقه اهل سنت را تحلیل کرده‌ایم.

در بخش پایانی دیه در اسلام را مورد بررسی قرار داده‌ایم، که در فصل اول به بیان نحوه تشریح دیه پرداخته و در فصل دوم تفاوت زن و مرد را در دیه از دیدگاه تشیع بیان نموده و ادله فقها و مبانی آنها را مورد تحلیل قرار داده‌ایم. همچنین در فصل سوم تفاوت زن و مرد در دیه را از دیدگاه اهل سنت بیان نموده و در فصل پنجم حکمت تفاوت دیه زن و مرد را از دیدگاه فقها و حقوقدانان اسلام تبیین کرده‌ایم. و از آنجایی که امام خمینی (ره) نظر و دیدگاهی متفاوت با سایر فقهای متأخر در زمینه موارد بحث نداشته‌اند، نظرات ایشان را هم در ضمن همین فصول بررسی نموده و به طور جداگانه در فصلی مجزا مطرح نکرده‌ایم.

بخش اول

واژه شناسی و پیشینه و ماهیت دیه و قصاص

فصل اول: قصاص

فصل دوم: دیه

فصل اول: قصاص

مبحث اول: تعریف قصاص

به منظور تبیین معنای قصاص ابتدا لازم است که معنای لغوی آن را مورد بررسی قرار داده و سپس به مقایسه آن با معنای مصطلح بین فقها و حقوقدانان پرداخت و دید که آیا فقها و حقوقدانان همان معنای لغوی را موضوع قصاص می‌دانند یا خیر؟

گفتار اول: معنای لغوی

قصاص در لغت فارسی به معنای مجازات، عقاب، سزا، جبران، تلافی و رفتار با فاعل مثل آنچه او مرتکب شده، یا معامله به مثل، آمده است.^۱

در لغت عرب قصاص، اسم مصدر از ریشه «قَصَّ یَقْصُ» به معنای پی‌گیری نمودن نشانه و اثر چیزی است. چنانکه در لسان العرب می‌خوانیم:

«قَصَصْتُ الشَّيْءَ إِذَا تَتَبَعْتُ أَثْرَهُ شَيْئًا بَعْدَ شَيْءٍ»^۲

قصاص نمودن چیزی، یعنی به تدریج دنبال اثر آن رفتن.
و از همین ریشه در قرآن کریم آمده است:

«قَالَ لَاحْتَهُ قَصِيهِ»^۳

مادر موسی به خواهرش گفت: دنبال موسی برو.

و همچنین: «فَارْتَدَّ أَعْلَىٰ أَثَارِ هَمَّا قَصَصًا»^۴ جست و جو کنان رد پای خود گرفتند و برگشتند.

صاحب مجمع البحرین در رابطه با لغت قصاص گفته است: «القصاص بالكسر اسم لاستيفاء و المجازاة قبل الجنایة من قتل أو قطع أو ضرب أو جرح و أصله اقتفاء الاثر فكأن المتقص يتبع أثر الجنانی فيفعل مثل فعله»^۵

^۱ - دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۴۶، ج ۲۹، ص ۳۱۷-۳۱۸

^۲ - ابن منظور، لسان العرب، بیروت، داراحیاء التراث العربی، ج اول، ۱۹۸۸ م، ۱۴۰۸ ق، ج ۱۱، ص ۱۹۰

^۳ - قصص (۲۸)، آیه ۱۱

^۴ - کهف (۱۸)، آیه ۶۴

^۵ - طریحی، شیخ فخرالدین، مجمع البحرین، تهران، انتشارات مرتضوی، بی تا، ج ۴، ص ۱۸۰

گرفتن حقّ و کیفر دادن جنایتکار را در برابر قتل با بریدن یا ضرب و جرح، قصاص گویند اصل این کلمه از ردیابی و پیگیری است، مثل این است که قصاص کننده جنایتکار را تعقیب کرده و او را به کیفر کردارش می‌رساند.

یکی دیگر از علمای لغت در معنای کلمه مذکور آورده است:

«القصاص: التقاص الجراحات و الحقوق شیء بعد شیء... أقتص منه ای أخذ منه؛»^۱

قصاص: تقاص نمودن در جراحات و حقوق است به تدریج... از او تقاص شد یعنی از وی گرفته شد. قصاص از نظر لغو به هر نوع دنباله روی و پی جویی نمودن اطلاق می‌شود و حتی قصه را که از همین ریشه است از این جهت قصه می‌گویند که مشتمل است بر مطالبی که به دنبال هم می‌آید و قصه‌گو و شنونده هر دو مطلب قصه را پی‌گیری می‌کنند.

گفتار دوم: معنای اصطلاحی

الف: قصاص از دیدگاه فقها

قصاص در اصطلاح فقها، پی‌گیری نمودن اثر جنایت و ضرب و جرح را می‌گویند؛ به گونه‌ای که قصاص کننده عیناً همان جنایت وارده را به جانی وارد نماید: صاحب جواهر در این باره می‌گوید:

«مراد از قصاص در اینجا (کتاب قصاص) پی‌گیری و دنبال نمودن اثر جنایت است، به گونه‌ای که قصاص کننده عین عمل جانی را نسبت به او انجام دهد.»^۲

شهید ثانی در این باره می‌گوید:

«قصاص نامی است برای استیفاء کردن مثل جنایت، اعم از کشتن، بریدن، زدن و مجروح ساختن، قصاص در لغت به معنای پیروی کردن است. قصّ اثره یعنی از او پیروی

^۱ - فراهیدی، خلیل بن احمد، کتاب العین، قم، انتشارات اسوه، ۱۴۱۴ ق، ج اول، ج ۵، ص ۱۰

^۲ - نجفی، محمد حسن، جواهر الکلام، بیروت، مؤسسه التارخ العربی، ۱۴۱۲ق، ج اول، ج ۴۲، ص ۷

کرد. گویا قصاص کننده از کسی که جنایت را وارد ساخته پیروی می‌کند و کاری همانند کار او انجام می‌دهد.^۱

این معنای اصطلاحی، اخص از معنای لغوی است، گر چه در معنای لغوی نیز بعضی از لغت‌شناسان همین معنای تقاص در جراحات و حقوق را ذکر نموده‌اند. در معنای اصطلاحی قصاص دو نکته وجود دارد که توجه بدان لازم است: اول آنکه در قصاص باید به میزان همان جنایت وارد شده به مجنی علیه، بر جان وارد شود نه بیشتر.

بنابراین، اگر در جامعه‌ای مردم پس از یک جنایت یا ضرب و جرح به خونریزی و کشتار دسته جمعی دست بزنند و از جانی یا قبیله او انتقام بگیرند قصاص نیست.

دوم، اگر استیفای اثر جنایت یا ضرب و جرح، به پرداخت دیه یا عفو منجر شود یا اصولاً در یک جامعه یا مکتب، پی جویی جنایت تا اخذ دیه یا عفو جایز باشد، این نوع دنبال نمودن اثر جنایت را اصطلاحاً قصاص نمی‌گویند، هر چند از نظر لغوی ممکن است بتوان آن را قصاص دانست.

ب: قصاص از دیدگاه حقوق‌دانان

حقوق‌دانان در تعریف اصطلاحی قصاص همان معنای مذکور را تأیید می‌کنند. چنانکه گفته می‌شود:

«قصاص اسم است برای انجام دادن مثل جنایت ارتکاب شده، از قتل یا قطع یا ضرب یا جرح و ریشه آن به معنی پیروی کردن از اثر است، چون قصاص کننده اثر جنایتکار را پیروی می‌کند و کاری مانند کار او انجام می‌دهد.»^۲

در قانون مجازات ایران قانونگذار سال ۶۱ در ماده (۹) قانون راجع به مجازات اسلامی و در مبحث قتل عمدی در تعریف قصاص مقرر می‌دارد: «قصاص، کیفری است که جانی به آن محکوم می‌شود و باید از جنایت او برابر باشد.»

^۱ - عاملی، زین‌الدین (شهید ثانی)، الروضة البهیمة فی شرح اللمعة الدمشقیة، ترجمه علی شیروانی، قم، مؤسسه انتشارات دارالعلم، ۱۳۸۱، ج ۱۴، ص ۱۳

^۲ - دکتر فیض، علرضاء، مقارنه و تطبیق در حقوق جزایی عمومی اسلام، تهران، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۶۴، ج پنجم، ص ۴۸۷